

Razumijevanje nekih misnih dijelova u svjetlu Peirceove teorije znakova

SLAVKO KRAJNC*

UDK: 265.3:1
Charles S. Peirce
Izvorni znanstveni rad
Primljeno:
12. ožujka 2014.
Prihvaćeno:
7. travnja 2014.

Sažetak: Peirceova semiotika obuhvaća međuljudske poruke u najširem smislu riječi: govor tijela, pokrete, geste, znakove, jezik, itd., ukratko sve što u bogoslužju ima temeljno značenje za pristup u »svetište bogoslužja« ili razumijevanje liturgije. Peirce je pokušao sve fenomene obuhvatiti s trima fenomenološkim kategorijama: Prvost, Drugost i Trećost, što i na području liturgije omogućuje dublje razumijevanje obrednih dijelova. Stoga je autor svoju raspravu podijelio na dva dijela: u prvom dijelu ukratko predstavlja teoriju Charlesa Sandersa Peircea s primjerima koji samo naznačuju način primjene te teorije na razumijevanje liturgije; u drugom dijelu polazi od same liturgije i pokušava protumačiti neke dijelove mise uz pomoć Peirceove trijadne podjele znaka pod vidom triju temeljnih kategorija zaključivanja koje Peirce koristi kako bi definirao čovjekovu percepciju značenja kao takvoga.

Gljučne riječi: Peirceova teorija znakova, analiza liturgije, simboli u misnom obredu, semiotika, duhovno značenje misnih dijelova.

Uvod

Sve što postoji ima za čovjeka neko značenje. Naime, značenje stvari i pojava ovoga svijeta povezano je sa smislom čovjekova življenja. Židovsko-kršćanska tradicija odgovor je na smisao čovjekova življenja našla u objavi, u dijalogu s Bogom, a Bog se u Isusu Kristu očitovao kao čovjek. Isus je činio čuda koja su bila znamenje njegove božanske naravi i spasenja, a ono se konačno ostvarilo u njegovoj smrti i uskrsnuću. Tako je sam Krist znamenje spasenja. Budući da se i liturgija ostvaruje kroz znamenje ili simbole, možemo i njih tumačiti kao znakove koje Charles Sanders Peirce sistematizira u svojoj teoriji znakova. Primjena njegove teo-

* Izv. prof. dr. Slavko Krajnc, Katedra za liturgiku, Teološki fakultet u Ljubljani, Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija, slavko.krajnc@teof.uni-lj.si

rije znakova čini nam se prikladnom za tumačenje bogoslužnoga znamenja jer nam omogućuje uvid u dublje značenje uloge i sadržaja znamenja u bogoslužju.

1. Peirceova teorija znakova

Peirce tvrdi da se svi oblici mišljenja temelje na uporabi znakova. Znakovi su umne predodžbe objekata. Svaka je misao znak, a svaki čin razmišljanja sastoji se iz interpretacije znakova. Oni su posrednici između vanjskoga svijeta objekata i unutarnjega svijeta ideja.¹ U vjerskom i duhovnom spoznavanju, čovjek također treba znamenja, simbole, znakove.

1.1. PEIRCEOVA DEFINICIJA ZNAKA

Peirce poima znak kao trijadnu relaciju i govori da je znak ili reprezentamen nešto što za nekoga u stanovitom pogledu ili vrsnoći stoji umjesto nečega. Znak se obraća nekome, što znači da u duhu (umu) te osobe proizvodi jednako vrijedan ili možda još razvijeniji znak. Znak koji on tako proizvodi, naziva interpretantom prvoga znaka. Znak stoji umjesto nečega što je zapravo njegov objekt.²

Peirceov se znak sastoji iz triju komponenata: vanjski znak (*representamen*), objekt znaka koji znak predstavlja (*semiotic object*) i interpretant. Znak izražava ili predstavlja određenu stvarnost, dok je treća komponenta znaka njegovo značenje (*signified*).

¹ Charles Sanders Peirce (1839.-1914.) američki je filozof, začetnik pragmatizma, i sa Saussureom utemeljitelj moderne semiotike ili opće teorije znakova. Peirce je poznat kao teoretičar logike; istovremeno je bio i znanstvenik i mislilac koji je u svom razmišljanju obuhvaćao različita područja. On izjednačava teoriju spoznaje sa semiotikom: proces logičnoga razmišljanja za njega ima unutarnju vezu sa svijetom znakova. Peirceova semiotička teorija u biti je gnoseološka teorija. Misli kao predmeti intelekta, izjednačene su s predodžbama ili simbolima; logika je utemeljena na odnosu simbola prema njihovim objektima. (usp. R. FABBRICHESI LEO, *Introduzione a Peirce*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1993., str. 12.) Peirce smatra kako bez znakova nemamo ni sposobnosti, ni bilo kakve mogućnosti mišljenja. Njegova je teorija spoznaje utemeljena na semiotici; svaki čin spoznaje proizlazi neizravno preko znakova. (usp. S. TRAINI, *Le due vie della semiotica. Teorie strutturali e interpretative*, Milano: Strumenti Bompiani. Traini, 2006., str. 227.) Da bismo uopće mogli biti svjesni objekata, odnosno stvarnosti koja je izvan nas, trebamo znakove (*Isto*, str. 228.), a jednako ih tako trebamo kako bismo s njihovom pomoći aktivirali interpretaciju (*Isto*, str. 240.).

² C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, Krtina, Ljubljana, 2004., str. 10.-11.; usp. A. BAICCHI, *Signs and Semiotics*, u: S. CHAPMAN, Ch. ROUTLEDGE (ur.), *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*, Edinburgh University press, Edinburgh, 2009., str. 207.-208.

1.2. PEIRCEOVA TEORIJA ZNAKOVA POD VIDOM TRIJU FENOMENOLOŠKIH KATEGORIJA

Proces semioze trijadni je odnos između: znaka kao reprezentamena (Prvo), predstavljenog predmeta sadržaja ili stvarnosti (Drugo) i interpretanta (Treće).³ Peirce smatra da sve što postoji djeluje kao znak. Zato čovjekovo poimanje znakova dijeli u tri fenomenološke kategorije: Prvost je prva razina značenja koja proizlazi iz tjelesnoga i osjećajnoga procesa. Drugost je druga razina značenja koja proizlazi iz verbalno-misaonoga procesa. Trećost je simbolična razina značenja koja proizlazi iz procesa simboliziranja.

Prvost znači postojeću kakvoću; Drugost aktualizirano iskustvo te iste kakvoće ili fenomena; a Trećost znači posredovanje između prve dvije ili interpretativnost.⁴ Prvost postoji kao čista kakvoća u odnosu na Drugost, dok se Trećost može definirati kao umna aktivnost interpretiranja i uspostavljanja odnosa između Prvosti i Drugosti.⁵ Prvost je kakvoća, mogućnost otvorena procesu postajanja, Drugost je izvanjski učinak, događanje i aktualiziranje, dok je Trećost interakcija između Prvosti i Drugosti u umu primatelja.⁶ Prvost je pojam za postojanje kakvoće posve neovisne o bilo čemu.⁷ Primjerice: crvenost kao jedinstvena vlastitost crvene boje, postojala je kao mogućnost prije no što je bilo što drugo na svijetu bilo crveno. Bol primjerice također postoji prije no što čovjek uopće počne razmišljati dolazi li od glavobolje, opekline ili kakva čuvstva. Prvost se odnosi na područje mogućnosti, podudara se s iskustvom čuvstva⁸ i čisti je osjećaj ili mogućnost prije bilo kakva

³ Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), Signo, Rimouski, Quebec, 2011, <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 19. 2. 2014.)

⁴ Usp. F. L. SEARLE, Charles Sanders Peirce, u: M. GRODEN, M. KREISWIRTH (ur.), *The Johns Hopkins guide to Literary Criticism and Theory*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, 1994., str. 5.

⁵ Usp. Ch. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 11. Znakovi svoje značenje zadobivaju u procesu semioze. On polazi od osjeta, osjećaja i iskustva do konceptualizacije znaka. Pritom znakovi nemaju točno određenoga ni samog po sebi uređenoga zaključka, gdje bi se značenje zaustavilo. (usp. F. MERRELL, Charles Sanders Peirce's Concept of sign, u: P. COBLEY (ur.), *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*, Routledge, London – New York, 2001., str. 32.)

⁶ Stanje Trećosti znači vjerojatnost ili potrebitost (što bi bilo, što bi moglo biti, ili bi moralo biti ukoliko bi bili ispunjeni određeni uvjeti). *Isto*.

⁷ Kategorija Prvoga jest Ideja nečega, što je takvo kakvo je samo po sebi, a ne u odnosu na bilo što drugo. To znači da se radi o kakvoći osjećaja. Usp. The Commens Dictionary of Peirce's terms. Kategories, u: <http://www.helsinki.fi/science/commens/terms/firstness.html> (viđeno 19. 2. 2014.) Prvost je oblik bivstvovanja, neovisno o bilo kakvu pripisivanju bilo kojemu objektu; stoga je čista kakvoća, čista mogućnost čiji je osjećaj prema supstanciji vjerojatan, moguć.

⁸ Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), Signo, Rimouski, Quebec, 2011., <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 20. 2. 2014.)

utjelovljena. Fenomeni su samo toliko dugo prvi dok se ne utjelove, dok ne postanu pojedinačna stvar ili događaj.⁹

Kategorija je Drugosti prema Peirceu kategorija individualnosti, pojedinačnosti i stvarnoga bivstvovanja.¹⁰ Drugost je oblik bivstvovanja, i to bivstvovanja u odnosu na nešto. To je kategorija koja uključuje pojedinca, iskustvo, činjenicu, postojanje, djelovanje, reakciju u odnosu na pojedinačne stvarnosti. Primjerice, bačeni kamen pada na tlo; vjetrenjača se okreće u smjeru puhanja vjetra; bol se osjeća zbog zubobolje. Drugost djeluje u vremenu pa se pojavljuje dimenzija prošloga vremena; određeni događaj se zbilo u određenom trenutku prije nekog drugoga događaja kao posljedice prvoga. Drugost odgovara praktičnom iskustvu.¹¹

Trećost je čin posredovanja u kojem su prva i druga razina dovedene u međuodnos.¹² Samo konkretne prilike same po sebi aktualiziraju kakvoću Prvosti. Dok je Drugost kategorija aktualizirane pojedinačnosti, kategorije Prvosti i Trećosti jesu kategorije općenitosti: općenitost Prvosti je na razini mogućnosti, a općenitost Trećosti je na razini potrebnosti, što znači da je okrenuta budućnosti i predviđanju.¹³ Zakon gravitacije nam omogućuje pretpostaviti što će se dogoditi ako bacimo kamen; bačeni kamen će doista pasti na tlo. Trećost je kategorija mišljenja, jezika, predstavljanja i procesa semioze; omogućuje društvenu komunikaciju i određenu kulturnu zajednicu. Trećost se podudara s intelektualnim iskustvom, područjem pravila i zakona, iako se zakon može izraziti samo u primjerima njegove primjene, to jest kroz Drugost. Prvost je mogućnost da fenomen postane znak (primjerice crvena boja u odnosu na semafor), Drugost je ostvareni oblik postojanja (crvena

⁹ J. JUSTIN, Uvod v Peirceovo teoriji znaka in pomena, u: C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 172.

¹⁰ Drugost je način bivstvovanja onoga što je takvo kakvo jest, uvažavajući drugo, ali ne u odnosu na bilo što treće. The Commens Dictionary of Peirce's terms. Categories, u: <http://www.helsinki.fi/science/commens/terms/secondness.html> (viđeno 19. 2. 2014.)

¹¹ Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), *Signo* [online], Rimouski, Quebec, 2011., <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 20. 2. 2014.)

¹² Kategorija Trećega jest Ideja onoga što je takvo kakvo jest u bivstvovanju Trećega, odnosno Posrednik između Drugoga i njegova Prvoga. To znači da je njegova predodžba kao element Fenomena. Trećost je oblik bivstvovanja onoga što je takvo kakvo jest u suodnosu drugoga i trećega. (Commens Dictionary of Peirce's terms. Categories, u: <http://www.helsinki.fi/science/commens/terms/thirdness.html> (viđeno 19. 2. 2014.)

¹³ Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), *Signo* [online], Rimouski, Quebec, 2011., <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 20. 2. 2014.) Trećost je oblik bivstvovanja koji kombinira Prvost i Drugost u njihovu međusobnom odnosu te posreduje među njima. Trećost je način na koji znakovi opstojе i to baš tako da posreduju između objekata i njihovih interpretanata.

boja u jednom svjetlu semafora), a Tečnost je oblik postojanja znaka ili čina, da znak nešto znači (crveno svjetlo znači: Stop!).¹⁴

Sažimajući sve to, možemo zaključiti: Prvost možemo izraziti kao kakvoću, osjećaj ili čuvstvo, slobodu i različitost. Drugost možemo izraziti pojmovima kao što su čin, reakcija, uzročnost, stvarnost, aktualnost i konkretnost. Trečnost, pak, možemo predočiti kao misaoni svijet, neprekidnost, red, jedinstvo, jednost i univerzalnost.

Liturgija je jedan od odgovora na pitanje čovjekova traženja smisla i važnosti njegova življenja. Za čovjeka to je prvotni izazov na koji pronalazi više odgovora. Prvost znači mogućnost odnosa s Bogom, mogućnost spasenja, sreće, slobode. Ništa od toga ne bi postojalo kad se ne bi ostvarilo. Drugost je povijesno ostvarenje odnosa s Bogom, spasenjski događaji u povijesti spasenja kojih se prisjećamo. Trečnost prepoznajemo u liturgiji kao aktualizaciji spasenja, u njezinoj interpretaciji i predočavanju spasenjskih događaja. Liturgijsko iskustvo jest iskustvo tajne, a ona postoji na razini Prvosti. Tajna se na neki način aktualizacije ostvaruje na razini Drugosti, određene konkretnosti koju predstavljaju znakovi (simboli), čini, geste i sredstva, izraženi verbalnim jezikom. Trečnost, pak, označava percepciju pojedinca koji sudjeluje u liturgiji, njegovo doživljavanje značenja te njegovu interpretaciju. Prvost je kakvoća – primjerice crvena boja, Drugost je uporaba crvene misnice u liturgiji, a Trečnost je ostvarenje značenja u procesu nastajanja fenomena (npr. blagdan Duhova).

1.3. LITURGIJSKO ZNAMENJE U SVJETLU PEIRCEOVE TRIJADNE RAZDIOBE ZNAKA

Za Peircea znak ima trijadnu strukturu. Znak je nekome namijenjen i poslan, što znači da primatelj znaka percipira njegov učinak, suostvaruje isto značenje koje je imao kod pošiljatelja. Primatelj k tomu može proširiti značenje znaka ili ga pretvoriti u novi razvijeniji znak.¹⁵ Primjerice, širenje ruku kod pozdrava »Gospodin s vama!«, poklecanje, naklon, znak križa itd., imaju značenje samo zato jer je njihovo značenje dogovoreno u okviru određene prakse. Kada bi se u crkvi kod mise našao netko tko nije uveden u značenje toga znaka, za njega on nema nikakva značenja i može kod njega izazvati posve drugačiju interpretaciju i drugačiji odgovor. Peirceova teorija nam pomaže u boljem razumijevanju činjenice da je znak događanje između pošiljatelja i primatelja. Primatelj poruke suostvaruje značenje tako da suostvaruje značenje znakova. To pretpostavlja da je primatelj poruke uveden u razumijevanje i uporabu znakova ili simbola. Nadalje, to znači da je liturgija živa ako je njezin govor razumljiv i ako svatko tko djelatno sudjeluje u liturgiji (unutarnje i

¹⁴ J. JUSTIN, Uvod v Peirceovu teoriju znaka in pomena, u: C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 172.-175.

¹⁵ Usp. C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 10.

izvanjsko sudjelovanje), obogaćuje liturgiju bogatstvom koje nosi u sebi. Kako je voditelj liturgijskoga događanja onaj koji animira i najviše znakova upućuje okupljenima, važno je da poruku koju je preuzeo iz poklada liturgije ponajprije sam usvoji i duboko proživljava u svojoj nutrini.¹⁶

1.4. PEIRCEOVA RAZDIOBA ZNAKOVA

S obzirom na odnos između reprezentamena i objekta koji prikazuje (semiotičkoga objekta), Peirce znakove dijeli na tri osnovne skupine: ikonski znakovi (*ikon*), indeksikalni znakovi (*indeks*) i simboli (*simbol*).

1.4.1. Ikonski znakovi

Znakovi su ikonski ako je znak (reprezentamen) sličan objektu.¹⁷ Primjerice: osjećaji u duši skladatelja (npr. crkvene pjesme) na neki su način slični osjećajima u duši izvođača te glazbe (npr. orguljaš, pjevački zbor), a onda također i onima u duši slušatelja (npr. vjernika prisutnih na bogoslužju). Kip, slika, fotografija ili portret osobe, također se temelji na sličnosti s objektom, itd. Ikonski znak djeluje u skladu s načelom Prvosti, jer je to prvo neposredno osjećanje, događanje koje se odnosi na tijelo: osjećaj ugone ili boli koji tijelo već pozna; prepoznavanje nekog lika koji već znamo s fotografije, ili nekog glasa koji smo već čuli i koji nas povezuje s poznatom osobom; prepoznavanje melodije; prepoznavanje tamjana u crkvi, ili križa kao znamenja koji evocira spomen na Kristovo trpljenje.

1.4.2. Indeksikalni znakovi

Znakovi su indeksikalni ako semiotički objekt utječe na znak. To su znakovi koji nastaju na temelju iskustva ili utisaka tako da postoji naravni uzročni odnos između znakovnoga sredstva i njegova značenja. Primjerice: vjetar utječe na smjer vjetrenjače, kucanje na vratima upozorenje je ili naznaka posjeta, simptom određene bolesti naznaka je koju je bolest prouzročila.¹⁸

¹⁶ Usp. S. KRAJNC, Ustvarjalnost v liturgičnih obhajanjih, u: *Božje okolje* 19(1995.)1-2, str. 23.-26.

¹⁷ Kod ikonskih znakova radi se o odnosu sličnosti ili paralelizma između znaka kao alata i njegova značenja. Sve je ikona nečega dokle god je sličan toj stvarnosti i koristi se kao njezin simbol. Činjenica sličnosti između objekta i znaka zapravo omogućuje djelovanje znaka. (usp. H. GRAHAM, *Worship as Meaning. A Liturgical Theology for Late Modernity*, University Press, Cambridge, 2003., str. 140.; usp. C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 16.-19.) Znakovi u liturgiji također djeluju na osnovi sličnosti, paralelizma i metafore. Procesija je, primjerice, liturgijski događaj čiji je arhetip izlazak iz Egipta, a nama predstavlja putujuću Crkvu.

¹⁸ Te znakove možemo na tri načina razlikovati od ostalih: prvo – nemaju semantičke sličnosti sa svojim sadržajem ili značenjem; drugo – odnose se na pojedinosti, na zasebne jedinice, kao i na pojedinačne skupove jedinica; treće – usmjeravaju nam pozornost k objektima koje neizbježno

Indeksikalni znakovi djeluju u skladu sa zakonitostima kategorije Drugosti. Prvost određene pojave ostvaruje se u individualnom, posebnom fenomenu (Drugost). Primjerice: kucanje na vratima govori da netko želi ući u sobu, zvonjenje podsjeća na zvono, voda je znamen života, kruh je znamen preživljavanja itd.

1.4.3. Znakovi – simboli

Simbol je onaj znak koji se povezuje sa semiotičkim objektom pomoću zakona ili dogovora (stanovite regularnosti). Svoju ulogu vrši samo zato jer je interpretiran kao *reprezentamen* neovisno o bilo kakvoj sličnosti ili analogiji sa svojim objektom i neovisno o bilo kakvoj stvarnoj povezanosti s njim.¹⁹ Toj skupini pripadaju: svjetla na semaforu, lozinke, ulaznice, bilješke, Morseova abeceda, riječi određenoga jezika, algebarski znakovi.²⁰ Pravilo simboličnoga značenja *apriori* je određeno dogovorom, ali ono postoji i *aposteriori* kao navika u određenoj kulturi. Peirce smatra kako je simbol takav znak koji bi izgubio svoju kakvoću znaka kada bi uzmanjkao interpretant. Ako postoji dogovor u pogledu određenoga značenja koje znak ima, znači da je u proces semioze nužno uključen primatelj znakova koji suostvaruje interpretanta, odnosno značenje. Novost Peirceove teorije proces je interpretacije u kojem primatelj znaka posreduje između znaka kao sredstva i njegova objekta kako bi razumio njegovu poruku koja otvara nove obzore značenja.²¹ Promatrajući liturgiju u svjetlu teorije simbol–znak napominjemo da govor simbola ulazi u sve sakramente i da ti simboli postoje na temelju zakona, a istovremeno su i nositelji dublje strukture sakramenata što pripada području vjere i djeluje *ex opere operato*.

1.5. PROCES SEMIOZE I ZAKLJUČNI INTERPRETANT: NAVIKA (ZAKON)

Semiotički objekt onaj je sadržaj koji znak predstavlja. Peirce razlikuje dinamički objekt (objekt koji stvarno postoji) od neposrednoga objekta (objekta koji znak predočava).²² Znak može semiotički objekt samo predočiti, ali ga ne može približiti niti učiniti neposrednim. Znak može izreći nešto o semiotičkom objektu, pod uvje-

predočavaju. Primjerice: kada netko vidi dim, ne može pomisliti na bilo što drugo osim na vatru. Odnos izvanjskoga znaka i njegova semiotičkog objekta jest odnos: uzrok – posljedica. (H. GRAHAM, *Worship as Meaning. A Liturgical Theology for Late Modernity*, University Press, Cambridge, 2003., str. 140.-141.; usp. C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 19.-24.)

¹⁹ Usp. C. S. PEIRCE, *Scritti scelti*, UTET Libreria, Torino, 2008., str. 471.

²⁰ Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), *Signo* [online], Rimouski, Quebec, 2011., <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 20. 2. 2014.)

²¹ Usp. C. S. PEIRCE, *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*, str. 16., 24.

²² Usp. N. EVERAERT-DESMEDT, *Peirce's Semiotics*, u: Louis Hébert (ur.), *Signo* [online], Rimouski, Quebec, 2011., <http://www.signosemio.com/peirce/semiotics.asp>, (viđeno 20. 2. 2014.)

tom da primatelj znaka taj semiotički objekt već poznaje iz drugih iskustava koja su mu omogućila da ga uoči i doživi.

Kruh kao takav, koji postaje nositelj euharistije, pripada kategoriji Prvosti; kruh je supstancija koja ima različite mogućnosti uporabe. Drugost je posebnost toga kruha, njegova blagoslovljenost, posvećenost i jedinstvenost. Trećost je njegovo značenje, sadržaj toga kruha na razini interpretativnosti – pa ako je to interpretativna razina katoličke vjere, onda je sadržaj toga kruha Tijelo Kristovo.

Premda je proces semioze teorijski neograničen, u praksi je ipak ograničen i to stoga što ga zaustavlja moć navike koju Peirce naziva logičkim interpretantom. Radi se o našoj navici da određeno značenje pripisujemo određenom znaku u određenom kontekstu, onako kako smo navikli.²³ Moć navike zaustavlja uzastopno preklapanje jednoga znaka preko drugoga i tako sugovornicima omogućuje da postignu suglasnost o stvarnosti u određenom komunikacijskom kontekstu. U liturgiji bi pojam navike mogli nazvati tradicijom koju održava skup uputa. Te upute određuju onu, u danom trenutku dosegnutu, konačnu interpretaciju znakova koji se odnose na poruku spasenja. Istovremeno, one proizvode sustav liturgijskih znakova koji su povezani i s kulturnim kontekstom u kojem je liturgija nastala.

Dok zaključujemo prvi dio, pogledajmo razloge koji nas navode na primjenu Peirceove teorije znakova u tumačenju i razumijevanju misne liturgije. Sva liturgija Crkve svoje značenje ima u događanju, u praksi; kao što je Crkva znak i sakrament spasenja, tako je i njezina liturgija već sama po sebi znak. Liturgija može ostvariti svoj cilj samo ako ostvari svoju ulogu, kako u vlastitom događanju, tako i u životu vjernika. Takva implikacija proizlazi iz Peirceova pragmatizma,²⁴ koji istinu poima u njezinoj unutarnjoj povezanosti s praksom, bilo da je znanstveno istražena, bilo da je općenito u životu prepoznatljiva. Praksa, naime, učvršćuje naviku i utemeljuje zakon, a jedno i drugo pronalazimo u liturgiji.

2. Primjena Peirceove teorije znakova za bolje razumijevanje liturgijskoga znakovlja

Između tri vrste znakova (ikonski, indeksikalni i simbolički), u liturgiji prevladavaju ikonski i simbolički. To su zapravo kategorije Prvosti i Trećosti, što s jedne strane znači zakon sličnosti između reprezentamena i semiotičkog objekta, a s druge strane dogovor, naviku, zakonitost, uz čiju se pomoć određuje značenje simbola. Drugi – indeksikalni znak, onaj koji se temelji na zakonu uzročnosti, prepoznajemo prije

²³ Usp. R. L. FABBRICHESI, *Introduzione a Peirce*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1993., str. 93.-95.

²⁴ F. VANDAMME, *Peirce, Action and Semantics*, Philosophica 19, 1977. str. 112., u: <http://logica.ugent.be/philosophica/fulltexts/19-6.pdf> (videno 20. 2. 2014.); usp. C. S. PEIRCE, *Scritti scelti* (G. Maddalena, ur.), UTET Libreria, Torino, 2008., str. 429.

svega na razini spomena ili proslave Kristovih otajstava, koji su izvorište svakog liturgijskoga događanja.

2.1. ODNOS SUDIONIKA PREMA SADRŽAJU BOGOSLUŽJA SVETE MISE

Prema pojedinačnim liturgijskim znakovima, sudionici liturgije mogu pod vidikom triju kategorija imati sljedeći odnos: doživljaj nečega, reakcija i uključenost u događanje te vrjednovanje značenja mise za njihov život.

Prvost obuhvaća sve najosnovnije znanje (spoznaju) o stvarnom svijetu; ono je najpraktičnije i obuhvaća prvotni vidokrug čovjekova života i događanja u koje je trajno uključen. To se događa bez ikakvih posljedica. U tom smislu možemo si zamisliti vjernike koji dolaze na misu samo u rijetkim životnim prigodama. Oni misu uobičajeno doživljavaju posve neutralno. Slično je s vjericima koji doduše idu na misu, ali u njoj sudjeluju mehanički, bez ikakve veze sa sadržajem.

Drugost znači reakciju, uključenost u proces događanja, kada se odlučujemo za nešto i orijentiramo u vremenu i prostoru. U misi je to usmjerenost na djelatno sudjelovanje, odgovaranje i razumijevanjem srcem.

Trećost se događa na razini svijesti. Svjesni smo da smo zajednica i što znači biti na misi; osjećaj zajednice i njezine vjere u konačnici vjernike povezuje s krajnjom stvarnosti koju predočuju pojedini simboli. Između ostaloga, to je i sabrano i lijepo pjevanje. Trećost kao interpretiranje i posredovanje značenja označava cjelovitost liturgije, njezinu potpunost i definiranost, ali i njezinu otvorenost za nove interpretacije koje bi onda morale voditi u život, u propovijedanje i poslanje, kako nam to otkrivaju riječi: *Ite missa est*. U tom smislu pod vidikom Peirceovih kategorija možemo razumijevati i druge sadržaje vjere koje oživljavamo u liturgiji. Radi lakšega razumijevanja, ovdje ćemo te kategorije označavati znakovima: (i) Prvost, (ii) Drugost, (iii) Trećost.

2.1.1. Bog

Liturgija nas uvodi u svijet svetoga i onoga što nas nadilazi, a dotiče se čovjeka u njegovoj dubini. (i) Sveto je po sebi kakvoća koja ima apstraktno značenje. Koncept svetoga nema konkretnu formu. (ii) Sveto se doživljava kao *tremens fascinans* (strah i trepet). Bog želi stupiti u odnos s čovjekom kao osobno biće i na konkretan način. Tako se u Starom zavjetu objavljuje ocima i prorocima. (iii) Sveto – Božje interpretira se (tumači). Anđeo objašnjava Mariji i Josipu u snovima što će se dogoditi s Isusom (usp. Mt 1,20-23; Lk 1,26-37). Prema toj objavi, koju su s vjerom protumačili, oboje su morali zauzeti nekakav stav. Sveto možemo interpretirati i nešto drugačije: (i) Sveto je transcendentno, neshvatljivo, neodredivo, nedokučivo, samosvojno. Osobni Bog također je apstraktna stvarnost. (ii) Utjelovljenje Božjega

Sina znači prodor svetoga u područje čuvstvenoga, Božji ulazak u odnos s čovjekom u čijem bivstvovanju i spoznaji izaziva reakciju. (iii) Sveto pismo, evanđelja i liturgija predstavljaju zapis toga događaja i nositelji su poruke, interpretant događaja »Krista« i njegovih otajstava.

2.1.2. *Ljubav*

Ljubav stvarno postoji, postoji kao kakvoća. (i) Ljubav se kao mogućnost očituje u činjenici da je svaki čovjek od Boga ljubljen, pa i onda kada toga nije svjestan. Međutim, ljubav postoji samo u odnosu, ostvariti se može samo u konkretnom odnosu; ona je konkretizacija nekog odnosa. (ii) Ljubav se izražava između pošiljatelja znaka (znakovlja) i primatelja znaka (znakovlja). Božja se ljubav može ostvariti u nama na posve nov način ako je spoznamo i prihvatimo. Ljubav se ostvaruje na razini medijacije. (iii) To znači upit, kakav smisao ima za pojedinca, što izražava? Ljubav prema Bogu može izražavati poštovanje, vjeru, ufanje...? Govorimo li o međuljudskom odnosu, postavlja se pitanje kakva je ta dimenzija, kako na nas utječe na osobnoj razini, što nam govori i kako nam nudi smisao.

3. Misno znakovlje interpretirano u svjetlu Peirceove teorije

Temeljna je poruka kršćanstva da je Bog ljubav. Tu ljubav na poseban način možemo doživjeti u liturgiji jer je svrha liturgije donositi čovjeku smisao života koji se nalazi u Božjoj ljubavi. Stoga prijedimo na neke liturgijske čine u misi koje ćemo interpretirati na obrascu Peirceove teorije.

3.1. LITURGIJSKI POLJUBAC

Pozdrav u svakodnevnom životu izražava kvalitetu međuljudskih odnosa, poštovanje i naviku. (i) Svaki je čin već sam po sebi govor. Ostvaruje se na području tjelesnoga kao mogućnost bivstvovanja. (ii) Poljubac je izraz nekog odnosa prema bližnjemu (ljubav, poštovanje, mir, oprostjenje). On je ostvarenje odnosa na određenoj tjelesnoj razini. Čovjekova je tjelesnost stvarnost konkretnoga bivstvovanja, u konkretnoj obitelji, u konkretnim odnosima. (iii) Tijelo interpretira čovjekovu nutrinu, njegovo bogatstvo i vjeru. Liturgija interpretira poruku poljupca kojim svećenik ljubi oltar: to je osvješćivanje susreta s Nekim kojega »tijelo« oltara predstavlja. Čovjek je sveti znak jer je Božja slika. Zato poljubiti čovjeka također znači pokloniti se njegovu dostojanstvu. Stoga samo onaj kojemu je poljubac u svakodnevnom životu nešto lijepo i sveto, čisto i iskreno, može pravilno razumjeti svećenikovo ljubljenje oltara.

Ljubljenjem oltara svećenik pokazuje da je oltar sveti znak. Oltar je žrtvenik koji nam govori o Onomu koji se daruje i koji nam se daje kao pomirbeni dar, »čist, svet i neokaljan«, kako molimo u prvoj euharistijskoj molitvi. Izvanjski je oblik

žrtvenika križ. On je izričaj Kristove ljubavi »do kraja«. Tako je ljubljenje oltara zapravo ljubljenje Kristova križa i ljubljenje njegove ljubavi »do kraja«. Stoga ljubljenje oltara mora biti iskren čin, a ne igra ili navika.

3.2. ZNAK KRIŽA I KRIŽANJE

(i) Na razini Prvosti križ pripada povijesnoj dimenziji: on je povijesni događaj, ali istovremeno pripada i dimenziji vjere – predstavlja događaj Kristove smrti kao izvora spasenja. (ii) Križ ujedno izražava ili ispovijeda tu dimenziju. (iii) Međutim, na razini posredovanja križ omogućuje ulazak u dimenziju Kristova otajstva. Kada se kršćanin na početku mise križa, to znači da ga Krist uvodi u tajnu svetoga Trojstva, čije ime izgovara i u čijem se imenu predaje Božjoj ljubavi. On je, naime, Ljubav sama.

3.3. POZDRAVLJANJE ZAJEDNICE

Nakon ljubljenja oltara svećenik pozdravlja zajednicu. Pozdrav pripada biti međuljudskih odnosa. (i) Čovjek sam sebe u odnosu doživljava takvim kakav jest, jer u sebi nosi nužnost odnosa ili susreta. Sličnu ulogu uspostave međuljudskoga odnosa ima i liturgijski pozdrav. (ii) Čovjek se ostvaruje u odnosu. Pozdrav znači uspostavu odnosa koji ima određenu vlastitost, zbog okolnosti u kojima se događa, premda sam po sebi može biti i površan. U liturgiji se ostvarujemo kao Božja djeca. (iii) Susret je realizacija odnosa u svjesnosti nekog drugoga, gdje se očituje darovanost čovjekova bivstvovanja, sloboda podarenosti. Što proizlazi iz susreta, koje su posljedice odnosa ili (više) odnosa? To ovisi o interpretaciji. Liturgija je ustaljena i uređena interpretacija kršćaninova odnosa prema Bogu i zajednici. Pozdraviti zajednicu znači zbliziti se s njom, prihvatiti je i privući je k sebi. Živimo u društvu u kojem su ljudi vrlo otuđeni jedni od drugih. Euharistijska bi zajednica morala upotrijebiti sve svoje snage i mogućnosti kako bi se među vjernicima ostvarilo istinsko jedinstvo (*communio*). Prvotno ili izvorno značenje župe također je takvo da ostvaruje zajedništvo braće i sestara.

3.4. POMIRENJE I UDARANJE U PRSA

Spasenje je temeljna stvarnost koju slavimo u sakramentima. Zato se čovjek treba najprije pomiriti sam sa sobom.²⁵ Pomiriti se sa samim sobom znači biti svjestan vlastite situacije (i), shvatiti njezine posljedice (ii), te prihvatiti vlastitu situaciju i

²⁵ (i) Grijeh kao takav postoji – i to baš kao mogućnost pobune protiv Boga. Radi se o čovjekovoj podsvijesti i događanju koje ga udaljuje od Boga, od njega samoga. (ii) Svaki kršćanin bi se morao neprestano propitivati kako grijeh djeluje na čovjeka. Drugost je razina svijesti u kojoj je grješnik svjestan svojega položaja. (iii) Na razini Trećosti čovjek se pita što to znači i što još treba učiniti da bi se oslobodio grijeha.

odgovornost (iii). Potrebno je odbaciti u sebi svoju rascijepljenost između ideala i stvarne situacije u kojoj se čovjek nalazi. Samo ako sam pomiren sa sobom, mogu se pomiriti s bližnjim i s Bogom. Tako možemo pred Bogom i pred bližnjima priznati grijeh i reći: »Ispovijedam se Bogu svemogućemu i vama braćo, da sagriješih...« Tom ispovijedi želimo reći da stvarno trebamo Božje oprostjenje i da smo svjesni milosti odrješenja.

U svakom slučaju, pomirenje kod kuće, među prijateljima i na poslu, preduvjet je ispravnoga slavljenja euharistije, jer u *Očenašu* molimo: »Oprosti na duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim.« Dogovoreni simbol udaranja u prsa znači priznanje da grijeh i zlo postoji (i) da postoji u odnosu prema meni i da me zadržava u određenom stanju (ii), te da je potrebno otvoriti se Božjoj milosti (iii). Što treba učiniti? Udaranje u prsa svetopisamska je gesta (usp. Lk 18,13; 23,48) koja izražava stav poniznosti i pokornost te razotkriva čovjekovu grješnost ili, kako je sv. Augustin u jednoj od svojih propovijedi rekao: »Ja sam grješnik. S vama se udaram u prsa, s vama molim oprostjenje, s vama se nadam, da će mi se Bog smilovati.«²⁶ Znak udaranja u prsa uvodi u liturgiju tjelesnost i govor geste. Stoga je važno da smo u liturgiji svjesni i svoje tjelesnosti, budući da liturgija zahtijeva cjelovita čovjeka. Klemens Richter preuzeo je misao Romana Guardinija i zapisao: »Ako je liturgija doista potpuna, ona čovjeka u molitvi ne vodi k rastjelovljenju, nego baš suprotno, po njoj će čovjek uvijek biti čovječniji. To znači da se u liturgijskom činu njegova tjelesnost uvijek sve više pounutrašnjuje, produhovljuje, a njegova se duša uvijek potpunije izražava i postaje sve tjelesnija.«²⁷

3.5. BOGOSLUŽJE JE RIJEČI NAVJEŠTAJ I SLUŠANJE

Nedjelja je dan slušanja ljudske i Božje riječi. Slušati znači otvoriti se poruci, susretati bližnjega koji mi se daje u poruci i dopustiti mu da uđe u moju nutrinu. Stoga je svaki dobronamjerni razgovor, posebno u obitelji, zapravo darivanje i stvaranje ugodnoga ozračja uzajamnosti i međusobne povezanosti.

3.5.1. Uvjet za slušanje jest tišina

Prije slušanja Božje riječi najprije treba »svoju dušu okupati u tišini«, kako je napisao Tagore, jer sve veliko zahtijeva tišinu. (i) Tišina postoji kao čista mogućnost:

²⁶ »Jaz sem grješnik. Z vami se trkam na prsi, z vami prosim odpuščanja, z vami upam, da mi bo Bog izkazal usmiljenje.« K. RICHTER, *Zakramentalna znamenja*, Katehetski center, Ljubljana, 1993., str. 109.

²⁷ »Če je liturgija zares popolna, potem ne vodi človeka v molitvi k raztelesenju, temveč prav nasprotno, človek bo vedno bolj človeški. To pomeni, da se v liturgičnem dejanju njegova telesnost vedno bolj ponotrnanja, poduhovlja ter da se njegova duša vedno popolneje izraža in postaja vse bolj telesna.« *Isto*, str. 23.

lagano se doseže poput čega banalna, bezlična, kaotična, ničega; to je u odnosu prema nama njezina Prvost. (ii) Tišina se u odnosu na nas događa u određenim okolnostima (muk sudca na procesu, muk mnoštva na ukopu, tišina u prostoru, tišina samoće, tišina u trpljenju i bolesti, tišina kao stanje za raspravu i dijalog). Sve je to njezino ostvarenje u Drugosti. (iii) Tišina u odnosu prema nama postaje govor (Trecost), kad nam tišina govori, kad nam u tišini nešto ili netko govori: Božja riječ.

Danas se mnogi žale da ne doživljavaju Boga i da im je On postao stran. To je vjerojatno zato što su i život i čovjekova nutrina jednako zasićeni bukom. Potreban nam je izvanjski i unutarnji mir pa ga zato trebamo i ostvariti.²⁸ Slušanje Božje riječi, koje omogućuje unutarnja i izvanjska tišina u misi, sigurno nas vodi k većoj otvorenosti i spremnosti za slušanje bližnjega u svakodnevnom životu. Tako »ozdravljajuća moć« bogoslužja mijenja naše međusobne odnose u obitelji i u svakodnevnom životu.

3.5.2. Slušanje Božje riječi

U Starom zavjetu subotnje je bogoslužje u sinagogi bilo u prvom redu bogoslužje Božje riječi, sastavljeno iz čina slušanja, naviještanja i molitve. U molitvi »Čuj, Izraele!« (Pnz 6,4), koju Izraelci mole jutrom i večerom, a koja govori o najvećoj zapovijedi, zapovijedi ljubavi prema Bogu, vidimo da je Božja riječ za Izraelce imala bitno značenje. Prof. France Rozman zapisao je da je » (...) posebno svojstvo Božje riječi njezina vječnost. Sluša je generacija za generacijom i uvijek je jednako prihvatljiva. Nimalo se nije promijenila otkad je prvi put izgovorena, zapisana, prepisana, prevedena i u našem bogoslužju iznova oživljena.«²⁹ Tako je Božja riječ vječna: (i) Uvod u Evanđelje sv. Ivana započinje riječima: »U početku bijaše Riječ« (Iv 1,1), tu istinu možemo poimati na razini Prvosti. (ii) »I Riječ tijelom postade i nastani se među nama i vidjesmo slavu njegovu – slavu koju ima kao Jedinorođenac od Oca – pun milosti i istine.« (Iv 1,14) Sina Božjega mogli smo upoznati samo po njegovu utjelovljenju. Jednako ga tako upoznajemo po slušanju Božje riječi. (iii) Kako bismo ga shvatili i razumjeli, darovao nam je svjetlo spoznaje i vjere » (...) u njoj bijaše život i život bijaše ljudima svjetlo« (Iv 1,4). Božja riječ može u liturgiji ostati i samo mrtvo slovo, ako nema zauzetoga odnosa prema njoj i ako nije pročitana

²⁸ Tišina u kontekstu liturgije: (i) Na razini Prvosti tišina je neutralna, gola mogućnost. (ii) Posvećenost tišine: u kontekstu liturgije tišina je posvećena – određuje ju kontekst liturgijskoga prostora, njegova namjena i događanja u njemu. (iii) Na razini je Trecosti tišina srca koja omogućuje interpretaciju: Božje riječi, Božjega govora u čovjekovim dubinama i svjetla Božje nazočnosti.

²⁹ » (...) posebna značilnost Božje besede je njena večnost. Rod za rodom jo posluša in je vedno nagovorljiva. Nič se ni spremenila, odkar je bila prvič povedana, zapisana, prepisana, prevedena in v našem bogoslužju na novo oživljena.« F. ROZMAN, Nedelja – dan Božje besede, u: *Božje okolje* 15(1991.)3-4, str. 48.-49.

na, interpretirana tako da možemo naslutiti njezinu vječnu vrijednost i njezine dubine. »U bogoslužju, doista, umukne ona naučena mudrost i propovijeda se Božja mudrost, jer je Božja riječ učiteljica života.«³⁰

Kategorija Trećosti ona je razina naše percepcije Božje riječi koja nas vraća u život. Na povezanost Božje riječi s hranom za svakodnevni život upućuje Slomšek, kada kaže: »Kao što brižna majka svakoga dana svakomu daje komad kruha, tako i sveta majka Katolička crkva svake nedjelje i blagdana daje svojim vjernima dva komada Božje riječi za hranu dušama: jedan komad iz svetoga evanđelja, a drugi iz pisama, (...) ili iz drugih knjiga Svetoga pisma...; i Božji namjesnici neka vjernima lome duhovni kruh.«³¹ Taj gozbeni pogled na bogoslužje riječi on proširuje i na homiliju, kada kaže, da je »večera naša vjera, a hrana nauk; homilije su hrana koju Božji službenici stavljaju na stol«.³² Tako je Slomšek, koristeći pojmove hrane ili jela, pomagao vjernicima nadvladati pasivnost kod slušanja Božje riječi i njezina tumačenja u homiliji. Temeljni problem Crkve u današnjem svijetu jest pitanje propovijedanja Božje riječi i njezine ostvarenosti u životu vjernika.

3.6. DARIVANJE

U svakodnevnom životu puno toga moramo žrtvovati, darivati, odreći se pa i uzeti na sebe svoj križ. To nije samo nešto negativno, nego također nešto ozdravljajuće. To je razina Prvosti na području naše životne kušnje. Sveti Pavao kaže: »Nevolja rađa postojanošću, postojanost prokušanošću, prokušanoš nadom.« (Rim 5,3-4) Darivanje u misi (Drugost) mora nas podsjećati na darivanje i ljubav prema bližnjemu, a ono je nužno povezano s predanjem Bogu (Trećost).

Prva vlastitost dara jest u tomu da najprije postoji kao slobodna mogućnost darivatelja (i), dok je temeljno svojstvo dara njegova besplatnost. (ii) Kod darivanja dolazi do ostvarenja dara i do odgovora obdarenoga. Dar je ostvaren kao obogaćivanje drugoga. (iii) Na interpretativnoj razini dar može biti zahvala za besplatnost Božje milosti ili pak znak predanja Bogu. Vjernici darivanjem kruha i vina dolaze pred Boga s plodovima svojega rada. Darivanje kruha i vina u misi znači i odricanje

³⁰ »Pri bogoslužju namreč utihne šolska modrost saj se oznanja Božja modrost, kajti Božja beseda je učiteljica življenja.« *Isto*, str. 49.

³¹ »Kakor skrbna mati dá vsakemu kos kruha vsak dan, tako tudi sveta mati katoliška Cerkev dáje svojim vernim vsako nedeljo in praznik dva kosa Božje besede dušam v hrano: en kos iz svetega evangelija, drugi kos iz pisem, (...) ali pa iz drugih knjig Svetega pisma...; in božji namestniki naj vernim lomijo dušnega kruha.« A. SLOMŠEK, *Apostolska hrana bogoslužbnim dušam dana*, I, Celovec, 1849., str. V-VI.

³² » (...) večerja je naša vera in hrana nauk; homilije so hrana, ki je postavljena na mizo od božjih služabnikov.« A. SLOMŠEK, *Nav. dj.*, III, Celovec, 1850., str. 75.

dijela materijalnih dobara koja tim darivanjem pripadaju Bogu. Oni su namijenjeni za euharistiju i za potrebe Crkve. Tako vjernik darivanjem želi reći da on više nije vlasnik tih dobara, nego ona otada pripadaju Bogu i Crkvi. Time »kruh« i vrijeme koje posvetimo bogoslužju postaju Gospodinovi. Tako naš mali misni dar postaje prinos samoga Božjega Sina, a to je stupanje na razinu Trećosti.

3.7. OPERI MOJU KRIVICU I OČISTI ME OD GRIJEHA

Budući da svećenik nije vlasnik bogoslužja, nego samo njegov služitelj, njegova je dužnost da bogoslužje Crkve slavi onako kako je to vlastito Katoličkoj crkvi. To također vrijedi za obred pranja ruku. (i) Voda je element nežive prirode koji pruža brojne mogućnosti uporabe. (ii) Voda je najprije izvor života; znači doticaj s prirodom, sa svemirom. (iii) Voda također ima simboličnu vrijednost. Simbol je unutarne čistoće, a znači i prestanak smrti. Njezina uporaba u misi vodi nas k interpretaciji; podsjeća na krštenje (Kristovu smrt i uskrsnuće) i na temeljno očišćenje koje bi moralo biti slika našega očišćenja života i vjernosti uskrsnomu Kristu.

U mnogim liturgijskim priručnicima, kod tumačenja pranja ruku u misi, nalazimo prije svega praktični razlog pranja ruku. Komentari navode kako je od samoga početka svećenik morao prati ruke zbog toga što je od vjernika preuzimao različite darove, pa je zbog toga morao oprati ruke.³³ Posljednja su istraživanja, međutim, pokazala da je obred pranja ruku u bogoslužju od samoga početka imao duhovno značenje. O tomu svjedoči sv. Ćiril Jeruzalemski koji kaže: »Vidjeste, dakle, da je đakon pružio da se biskup i svećenici koji su okruživali Božji žrtvenik operu. To pak nipošto nije poslužio zbog tjelesne nečistoće. O tomu nema govora. Doista, na početku u crkvu i ne ulazimo ako smo tijelom nečisti. Pranje je znamen da nam treba očistiti sve grijeha i bezakonje. Budući da su ruke znamen djela, peremo ih, jasno, da označimo i bezgriješnost djela.«³⁴ Sličnu misao naglašava i psalmist kada kaže: Onaj u koga su ruke čiste i srce nedužno uzići će na goru Gospodnju, na sveto mjesto njegovo (usp. Ps 24,3-4). To znači da u navedenom obredu svećenik prije svega moli za očišćenje duše, što vrijedi i danas kod svakog misnoga slavlja.

3.8. SKLOPLJENE ILI RAŠIRENE RUKE

Ruke su jednostavno dio čovjekova tijela; to je činjenica koja proizlazi iz općega životnog iskustva. (i) Unatoč tomu što ruke imaju izuzetno značenje za čovjekovo preživljavanje, one u okviru čovjekove spoznaje na razini Prvosti obično svakod-

³³ Po Peirceu to bi bila razina Drugosti. Duhovno, simbolično značenje događa se međutim na razini Trećosti. Isto se odnosi i na interpretaciju duhovnoga značenja za život.

³⁴ ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, V, 1 (preveo i pril. M. MANDAC), Split, 2005., str. 212.

nevno ne zaokupljaju neki važan dio čovjekove pozornosti. (ii) Ruke predstavljaju mogućnost za rad, preživljavanje, obranu i druga čovjekova djelovanja koja je razvio. Promatramo ih u kretanju ili u mirovanju. Njihova je funkcija i uporaba u području Drugosti. (iii) Na simboličnoj se razini ruka koristi za izražavanje patnje, odnosa, pozdrava (zagrljaja, rukovanja). Tako su i probodene Isusove ruke na križu u kategoriji Trećosti. U okviru Staroga zavjeta uzdignute i raširene ruke podsjećaju na čovjekovu otvorenost prema stvorenju, a preko stvorenja prema Bogu Stvoritelju. U liturgijskom događanju otvorene (raširene) ruke znače spomen na razapetoga i uskrsloga Krista. U svakom slučaju taj simbol djeluje na više razina: na razini Prvosti po analogiji ili sličnosti; na razini Trećosti po navici, propisu. Danas se takav stav celebranta prije svega koristi kada se on u ime naroda s prošnjama obraća Bogu (npr. zborna molitva), dok se nekada sav narod obraćao Bogu u tom (molitvenom) stavu.

Sklopljene ruke, koje su izraz prošnje upućene svemogućemu Bogu, prije svega izražavaju priznanje njegove nadmoći, njegove veličine, njegove svetosti, njegova veličanstva. Osim toga, one su ponekad izraz čovjekove vjere i predanosti Bogu, one su prošnja kojom se njemu stavljam na raspolaganje da me posvema uzme u svoju službu.

3.9. ČOVJEKOVA I BOŽJA NAZOČNOST

Suvremeni tempo života prouzrokuje našu razapetost između tisuću i jedne stvari, što nam zapravo priječi ostvarivanje pravoga života s bližnjima. Unatoč svemu tomu, nedjelja bi morala biti vrijeme našega zajedništva s drugima. (i) Bližnjega pred sobom na razini Prvosti obuhvaćamo samo neformalno, onako kako ga razumijemo u prvi tren, s osjećajima koji proizlaze iz općega utiska; više pod utjecajem podsvijesti. Bližnji je na toj razini tek znak neke nazočnosti. (ii) Razina Drugosti znači interakciju, susret, odaziv; zakon je uzročnosti onaj koji određuje Drugost, a time i odaziv ili reakciju, odnosno interakciju. Razina percipiranja čovjekove nazočnosti može biti tjelesna, duševna, duhovna. (iii) Na razini je Trećosti bližnji dosegnut kroz interpretaciju, posredovanje između utiska Prvosti i odazivanja na razini Drugosti. Na razini Trećosti čovjeka pozicioniramo u odnosu prema sebi samima: predstavlja opasnost ili sreću; ostvaruje rodbinsku vezu; donosi radost i istinsku ljubav. Martin Buber dijalog temelji na odnosu Ja – Ti, što znači duboku svijest o stvarnoj nazočnosti bližnjega, čovjeka kao transcendentnoga bića.³⁵ U području vjere bližnji za mene nije samo ljudska nazočnost, nego postaje i znamen ili znak Božje nazočnosti. To se posebno očituje u misi, kada zbog Božje nazočnosti bližnji postaju braća i sestre.

³⁵ Usp. M. BUBER, *Princip dialoga*, Posebna številka Revije, 2000., 1982.

Na nedjeljnoj misi ne možemo jedni kraj drugih biti kao tuđinci, odnosno pojedinačno svako za sebe i skupa samo kao zbroj pojedinaca. Važno je biti jedan s drugim, odnosno tako da smo svi otvoreni prema onomu drugom i zauzeti za djelatno sudjelovanje u bogoslužju. Osnovni je uvjet bogoslužja da smo svi jedno među sobom i s Bogom, kako molimo u drugoj epiklezi euharistijske molitve, odnosno u epiklezi nad narodom koja kaže: »...okrijepi nas Tijelom i Krvlju Sina svoga, ispuni njegovim Svetim Duhom te u Kristu budemo jedno tijelo i jedan Duh.«³⁶ Samo jedinstvo zajednice može biti čvrst temelj Crkve i samo ono može prenijeti vjeru budućim generacijama.

3.10. LOMLJENJE KRUHA I PRIČEST

Lomljenje kruha znak je koji ispovijeda Kristovu smrt na križu te njegovu poslušnost Ocu i njegovoj ljubavi. Za prvu kršćansku zajednicu nakon Kristova uskrsnuća, lomljenje kruha bilo je znamen, znak Kristove prisutnosti. Po tom su ga znamenu prepoznali. Pri slavljenju euharistije (reprezentamen – i) slavimo spomen stvarnoga događaja (objekt – ii), znak koji se aktualizira ovdje i sada i ostvarivat će se do kraja vremena (medijacija – interpretant – iii).³⁷

Na predodžbu povezanosti života sa znamenom lomljenja kruha i obredom pričesti upućuje nas poruka kruha kao znaka. Leonardo Boff napisao je: »Mamin domaći kruh nije samo kruh. Dok ga lomimo, istovremeno nam je pred očima neka druga ljudska stvarnost, koja postaje nazočna uz pomoć kruha. To lomljenje kruha izaziva u nama sjećanja iz prošlosti na čađave majčine ruke i njezinu dobrotu. Taj kruh tako hrani i tijelo i srce koje se sa zahvalnošću sjeća roditelja.«³⁸ Leonarda Boffa, dakle, lomljenje kruha prisjeća na doživljavanje majčine ljubavi prema njezinoj djeci koja se izražavala preko kruha (i). Lomljenje kruha tako je znak koji predstavlja drugu, dublju stvarnost, ljubav (ii), a ta je stvarnost još i danas u njegovu sjećanju i on je interpretira: u smislu interpretanta povezuje reprezentamen, znak, s njegovim objektom koji je ljubav (iii).

³⁶ »(...) naj nas Sveti Duh po prejemu Kristusovega telesa in njegove krvi združi, da bomo vsi eno.« *Rimski misal*, Ljubljana, 1992., str. 406.

³⁷ Na novoj razini znak lomljenja kruha djeluje i kao poziv za nasljedovanje Kristova primjera. Lomljenje kruha (reprezentamen), hraniti druge (ljubav, objekt), poruka za aktivno življenje kršćanske ljubavi (interpretant).

³⁸ »Domač, mamin kruh, ni samo kruh. Ko ga lomimo nam kliče pred oči neko drugo človeško stvarnost, ki postane navzoča s pomočjo kruha. To lomljenje kruha kliče pred oči spomin na preteklost, na zgarane mamine roke in njeno dobrotu. Tako ta kruh hrani telo in srce, ki se s hvaležnostjo spominja staršev.« L. BOFF, *Zakramenti življenja*, Mohorjeva družba, Celje, 1990., str. 25.

Isus nam se daje u duhovnoj hrani. Zato danomice treba prepoznavati u sebi glad za euharistijskim kruhom. Glad je temeljno iskustvo, znak koji čovjeka povezuje s preživljavanjem. To je Prvost u odnosu na bivstvovanje (i); čovjekova reakcija na taj znak već je u području Drugosti, traženje hrane, hranjenje (ii), dok je na području Trećosti sam unutarnji odnos prema hrani, važnost hrane za život i, prije svega, odnos prema životu kojega predstavlja obiteljski stol, odnos prema drugima s kojima uživamo hranu (iii). Na toj razini značenja ostvaruje se gesta lomljena kruha koju je uporabio Krist na posljednjoj večeri. Gesta lomljenja kruha, koju je Isus izvršio na posljednjoj večeri, nije bila jednostavno radi stvarne potrebe, kako bi apostoli jeli, nego je bila simbolična stvarnost koja povezuje spomen na židovsko iskustvo Boga u kontekstu blagdana Pashe s Isusovom pashom, koja je prijelaz k Ocu, a ujedno i pasha spasenja svima koji vjeruju u njega. Ona je, dakle, čin koji unaprijed uprijetnjuje događaj koji će se dogoditi na križu. Taj isti događaj (i) ima svoj naravni i vrhunaravni utjecaj – učinak na zajednicu apostola i učenika (ii) i nadalje će se ponavljati do kraja vremena (iii). On nije samo spomen kojim se simbolično obnavlja ono što se dogodilo na posljednjoj večeri, nego je posadašnjenje Kristove žrtve koja u duhu vjere postaje izvor spasenja.

3.11. POSLANI NAVIJEŠTATI KRISTOV MIR

Euharistijsko se slavlje završava svećenikovim riječima: »*Ite missa est!*« Znak – reprezentamen »Idite!« djeluje kao imperativ (i). Vjernik je poslan s određenim ciljem, nalogom zadanim od pošiljatelja (ii). Sadržaj je znaka Isus koji šalje svoje apostole kako bi ispunili poslanje Crkve (iii). Interpretatmen: tako kako je Isus poslao apostole, šalje i sudionike u euharistiji nakon svakog slavlja euharistijskoga otajstva u kojem je prisutan.

S mise odlazimo uz misijski nalog: »Idite!« Isus kaže: »Idite i poručite mojoj braći.« (Mt 28,10). Radi se o nalogu da svima donosimo blagovijest i mir uskrsloga Gospodina. Samo zajednica koja istinski služi (suslavi) misu, odnosno u sebi i nazvan sudjeluje u njoj, postaje zajednica koja služi u životu i služi Životu. Euharistija nije samo obred, nego je i pouka za život. Njezin smisao nije samo u blagovanju među židovima svetišta, nego i u nalaganju propovijedanja i služenja drugima.

Nakon susreta s Kristom na putu u Emaus, učenici su se smjesta vratili u Jeruzalem i jedanaestorici radosno objavili što im se dogodilo (usp. Lk 24,33-35). Tako uskrsli Krist želi do svih ljudi doći po onima koji su radosno primili njegovu poruku i odgovorili na njegov poziv. Ukratko, iz otajstva euharistije proizlazi, u njoj je utemeljeno i po njoj se razvija služenje siromašnima, propovijedanje ljubavi prema bližnjemu, obrana i podržavanje života svakog čovjeka te zauzimanje za pravdu i mir.

Zaključak

Istraživanja različitih filozofa obuhvaćaju propitivanje svijeta i čovjekova bivstvovanja. Među njima je i Charles Sanders Peirce, tvorac teorije znakova koja je u ovoj raspravi primijenjena na analizu liturgijskih dijelova mise. Svaki čovjek traži značenje svojega života i u tomu može mu uvelike pomoći liturgija, a posebice sveta misa. Dijelove mise analizirali smo uz pomoć Peirceove teorije i tako pokušali razumjeti njihovo djelovanje, njihovo suostvarivanje temeljnoga sadržaja euharistijskoga otajstva te njihovo ostvarivanje onoga značenja koje daje odgovor na pitanja o smislu ljudskoga, a posebice o smislu kršćanskoga života.

UNDERSTANDING SOME PARTS OF THE MASS IN THE LIGHT OF PIERCE'S THEORY OF SIGNS

Slavko Krajnc*

Summary

Peirce's semiotics includes interpersonal messages in the broadest sense of the word: body language, movements, gestures, signs, language, etc., in short, everything in the liturgy that has a fundamental significance for accessing the »sanctuary of liturgy« or understanding the liturgy. Peirce tried to encompass all the phenomena with three phenomenological categories: Firstness, Secondness and Thirdness, which also in the area of liturgy provides a deeper understanding of ceremonial parts. That is why the author divided his discussion into two parts: the first part outlines the theory of Charles Sanders Peirce with examples that only indicate the way of applying the theory to the understanding of the liturgy; in the second part, he starts from the liturgy and tries to interpret some parts of the Mass with the help of Peirce's triadic division of sign in view of three basic categories of conclusion that Peirce uses to define a person's perception of meaning as such.

Keywords: *Peirce's theory of signs, the analysis of the liturgy, symbols in the Mass ritual, semiotics, the spiritual meaning of Mass' parts*

* Izv. prof. dr. Slavko Krajnc, Associate Professor, University of Ljubljana, Faculty of Theology, Poljanska c. 4, 1000 Ljubljana, Slovenia, slavko.krajnc@teof.uni-lj.si